Talousvaliokunta, kirjallinen lausunto

LAUSUNTO koskien Suomen turvallisuusympäristön muutoksia ja muutosten seurauksia (Talousvaliokunta torstai 28.04.2022 klo 12.00 / VNS 1/2022 vp /)

Eduskunnan Talousvaliokunta on pyytänyt minulta lausuntoa viitaten ajankohtaisselontekoon turvallisuusympäristön muutoksesta, erityisesti taloudellisia näkökohtia painottaen.

Selonteko lähtee liikkeelle siitä, että Venäjän hyökkäys Ukrainaan muodostaa perustavanlaatuisen muutoksen Suomen turvallisuus- ja toimintaympäristössä. Hyökkäys on ollut dramaattinen tapahtuma. Kaksi kuukautta kiihkeän hermostuneesti seurattua mediasotaa on muuttanut yleisen ilmapiirin ympäri Eurooppa, mutta ehkä aivan erityisesti juuri Suomessa. Hyökkäys on kääntänyt julkisen mielipiteen päälaelleen varsinkin Suomen Nato-jäsenyyden suhteen. Nato-jäsenyydestä tehdään pikapäätös parin-kolmen viikon eduskuntakeskusteluiden jälkeen.

Kaikilla asioilla on kuitenkin historia ja konteksti. Sota on seurausta laajasta prosessista, joka alkoi 1990-luvulla, kun Neuvostoliitto hajosi. Monet sotaan johtaneet tekijät ovat peräisin tuolta ajalta, esimerkiksi koskien Venäjän ja Ukrainan talouskehitystä ja Euroopan turvallisuusjärjestelyjä. Ne eivät kuitenkaan yksi selitä tapahtunutta, vaan täytyisi katsoa myös 2000- ja 2010-luvun käännekohtia ja konfliktin laajenemista vuonna 2021.

Tässä lyhyessä lausunnossa yritän kuitenkin asettaa nämä kehityskulut vielä laajempaan kontekstiin, erityisesti globaalin poliittisen talouden näkökulmasta. Monet hitaat prosessit ja aiemmat käännekohdat ovat nimittäin luoneet pohjan sille, mitä nyt tapahtuu. Jotta voisimme arvioida tapahtuneiden muutosten ja eri toimintavaihtoehtojen mahdollisia ja todennäköisiä seurauksia, tarvitsemme ymmärryksen näistä prosesseista ja käänteistä.

Tapahtumahistorian ja laajempien prosessien erottaminen

Ajan kesto jakautuu eri pituuksiin. Tapahtuman kesto on lyhyt. Jos Ukrainan sota nähdään erillisenä tapahtumana, sen syitä voi olla vaikea ymmärtää muutoin kuin siten, että Venäjä teki päätöksen hyökätä Ukrainaan.[1] Vaikka tämä onkin sodan välitön syy, kausaatiossa on aina mukana suuri määrä tekijöitä. Olennaiset prosessit koostuvat monista tapahtumista, joiden kuluessa myös sosiaaliset merkitykset, mentaliteetit, voimat, mekanismit ja instituutiot voivat muuttua.

Liberaali maailmantalous muodostaa keskinäisriippuvan kokonaisuuden, jonka vaikutukset – mukaan lukien talouskasvu ja sen epätasainen jakautuminen – toteutuvat valtioiden ja niiden vuorovaikutusjärjestelmän dynamiikan kautta. Kapitalistisen markkinatalouden mekanismit ja ristiriidat sekä näistä osin kumpuavat valtasuhteet vaikuttavat siihen, miten yhteiskunnallisia

[1] Jos tyydytään hyökkäyksen tuomitsemiseen, niin mitätöidään rauhan ja konfliktin tutkimuksen tavoite ymmärtää väkivaltaisten konfliktien syitä – tavoitteena sotien välttäminen, konfliktien transformaatio ja niiden ratkaiseminen rauhanomaisin keinoin. Tilanne on vähän sama kuin se, että oikeussosiologi sanoisi, että rikollisuuden selittämiseen riittää se, että todetaan rikollisten tekevän väärin. Pahimmassa tapauksessa tällaiseen ajatteluun kuuluu essentialismi: rikolliset ovat luontaisesti rikollisia/pahoja. Tässä ei enää olla kaukana siitä 1900-luvun alun epätieteellisestä projektista, jossa ”luontaisesti” rikollisia ihmisiä yritetään tunnistaa esim. kasvonpiirteiden perusteella.

instituutioita järjestetään ja konflikteja ratkaistaan. Oppimista tapahtuu taustalla; myös talouskriisit ja sodat voivat tuottaa oppimista. Oppiminen voi kuitenkin olla myös taannehtivaa.

Kylmän sodan päättyminen osui aikaan, jolloin opit vapaiden markkinoiden ja markkinakilpailun tehokkuudesta ja hyvyydestä (vapaus, oikeudenmukaisuus jne.) oli noussut uudelleen johtoasemaan lännessä ja globaalissa etelässä. Markkinakilpailuopin vaikutukset ovat asteittain muuttaneet aiempia sosiaalisia merkityksiä, mentaliteetteja, voimia, mekanismeja ja instituutioita.

Kaikilla opeilla on tosiasiallisia vaikutuksia, joilla on taipumusta poiketa abstraktin (tai utooppisen) teorian oletuksista. Markkinakilpailuopin vaikutuksiin on kuulunut talouskasvun hidastuminen erityisesti OECD-maailmassa ja osassa globaalia etelää – samalla kun kasvun painopiste on siirtynyt Aasiaan – sekä eriarvoisuuden lisääntyminen ympäri maailmaa.

Miten kylmän sodan päättymisen ”rauhanosinko” kääntyi uudeksi vastakkainasetteluksi

Vapaamarkkinapolitiikka ja uudelleensääntely ovat vapauttaneet ja vahvistaneet erilaisia kapitalistiselle markkinataloudelle tyypillisiä ongelmallisia mekanismeja. Viime vuosikymmeninä maailmantaloutta ovat leimanneet epätasainen kasvu, hidastuva kasvu, aiempaa korkeampi työttömyysaste sekä yhä epävarmemmat elinolot monissa osissa maailmaa.

Thomas Pikettyn epäyhtälö r > g auttaa ymmärtämään eri tekijöiden yhteisvaikutusta kompleksisissa avoimissa järjestelmissä (r on vaurauden tuottoaste ja g on vuotuinen talouskasvu). Mitä suurempi on ero r—g, niin sitä enemmän eriarvoisuuden kasvu on itseään vahvistava prosessi. Kun Pikettyn yksinkertainen epäyhtälö pätee, se tarkoittaa, että menneisyys määrää yhä enemmän nykyisuuttä ja kasautunut perinnöllinen varallisuus kasvaa nopeammin kuin tuotanto ja tulot. Kasvava ero r:n ja g:n välillä on erityisen todennäköistä hitaan kasvun järjestelmissä.

Varallisuuden ja pääoman keskittymisellä on kauaskantoisia poliittisia seurauksia. Varallisuus voidaan kääntää poliittiseksi vaikutukseksi myös liberaaleissa demokratioissa, ei vain työsuhteiden, vaan myös poliittisen järjestelmän kautta. Kun rahan vaikutusta politiikkaan rajoittavat säännöt muuttuvat varakkaiden ja yritysten eduksi, prosessista tulee helposti itseään vahvistava.

Keskeinen ongelma on, että työmarkkinoiden epävarmuustekijöiden, mukaan lukien työttömyysriskin ja siihen liittyvän eksistentiaalisen epävarmuuden välillä on vahva yhteys. Monien kasvava voimattomuuden tunne politiikassa johtaa paitsi välinpitämättömyyteen ja kyynisyyteen niin myös sellaisiin negatiivisiin tunteisiin kuten kaunaan ja jopa vihaan.

Siellä missä talouskehitys on taannehtivaa ja eriarvoisuus ja muut uusliberaalin globalisaation kielteiset seuraukset vallitsevat, on noussut nationalistis-populististisia vastavoimia, jotka puolestaan edelleen vahvistavat valtioiden vuorovaikutusjärjestelmän ristiriitoja. Osa talouseliitistä voi tukea näitä voimia mm. vastustaakseen erilaisia pyrkimyksiä ylikansalliseen sääntelyyn, verotukseen ja yhteisinstituutioiden rakentamiseen.

Taloudellinen nationalismi voi ensin näkyä pelkkänä kilpailukykypolitiikkana, jota toteutetaan esim. sisäisen devalvaation tai verokilpailun keinoin, mikä vähentää kysyntää ja siten kasvua

kokonaisuuden tasolla. Ajan myötä talousnationalismi voi saada yhä protektionistisempia muotoja, kuten USA:n ja Kiinan kauppasota osoittaa (Biden on pitkälti jatkanut Trumpin politiikkaa).

Asteittain nouseva vastakkainasetteluihin ajava identiteettipolitiikka johtaa puolestaan asioiden turvallistamiseen. Melkein kaikki valtiot huolehtivat turvallisuudestaan ja varautuvat sotaan. Tahtojen kovetessa ja konfliktien laajetessa poliittisen talouden dynamiikka johtaa valtioiden vastakkainasettelujen ja kilpailun tiivistymiseen. Kylmän sodan päättymisen jälkeinen ”rauhanosinko”-vaihe päättyi jo 1999-2000. Ensin maailma palasi kylmän sodan tasolle asevarustelussa; vaiheittain on palattu kylmä sota -tyylisiin asetelmiin muutenkin.

Kiinan ja Venäjän asemoituminen maailmanjärjestelmässä

Kiinan ja Venäjän erilaiset kehityspolut 1980-luvulta lähtien ovat olleet olennainen osa maailmanjärjestelmän dynamiikkaa. Kiinasta tuli maailmantalouden kasvukeskus, jonka kyky houkutella pääomaa ja tuotantoa alueelleen on vaikuttanut kasvun hidastumiseen lännessä. Toisaalta Venäjä kävi läpi romahduksen ja talouskaaoksen. Sen rooliksi maailman työnjaossa on muodostunut ensisijaisesti fossiilisten polttoaineiden ja raaka-aineiden tuotanto, vaikka sillä on ollut jossain määrin merkittävä asema myös sotilas- ja avaruusteknologian tuottajana.[2]

Talouspolitiikalla on ollut ratkaiseva merkitys siinä, miten Kiinan ja Venäjän kehityspolut ovat erkaantuneet. Lännessä Deng Xiaopingin ”sosialismia kiinalaisilla piirteillä” kuvataan usein menestykselliseksi siirtymäksi markkinatalouteen. Jälkimarxilainen kriitikko David Harvey esittää kirjassaan *A Brief History of Neoliberalism* Deng Xiaopingin yhdeksi keskeiseksi uusliberalismin airueeksi Auguste Pinochetin, Ronald Reaganin ja Margaret Thatecherin kanssa. Todellisuus on kuitenkin näitä tulkintoja monimutkaisempi ja kiinnostavampi.

Olennaista on, että Kiina vältti Venäjän kokeman sokkiterapian. Kiina on edennyt muutoksissa kokeilujen, erehdysten ja oppimisen kautta pitäen kehityksen koko ajan valtion ohjauksessa. Kun Deng Xiaoping nousi valtaan joulukuussa 1978, Kiinan sisällissodan päättymisestä ja kommunistisen puolueen vallan vakiinnuttamisesta oli kulunut alle 30 vuotta. Keskeisillä 1980-luvun johtajilla – esimerkiksi Chen Yun ja Xue Muqiao – oli kokemuksia 1940-luvun ”taloussodasta”, jossa hyperinflaation taltuttaminen ja raha- ja tuotantoreformit näyttelivät keskeistä roolia, ja jossa tuhatvuotiset kiinalaiset debatit oikeasta talouspolitiikasta olivat edelleen keskeisiä.

Kiinalaisilla 1980-luvun debateilla oli myös paljon yhteistä länsimaiden sotatalouskokemusten kanssa. Erityisesti Yhdysvaltojen menestyksekäs taloussuunnittelu ja hintasäännöstely toisen maailmansodan aikana – jota John Kenneth Galbraithin radikaali mutta pragmatistinen lähestymistapa merkittävältä osin määritteli – osoitti, että sekä ”vapaan markkinatalouden” että ”keskussuunnittelun” utopioille on vaihtoehto, joka voi toimia kumpaakin paremmin.

[2] On myös syytä muistaa, että NL muodosti 10% maailman väestöstä ja oli maailman toiseksi suurin talous. Venäjän väkiluku on alle puolet Neuvostoliiton väkiluvusta (suhteellinen osuus maailman väestöstä on pienentynyt viidennekseen aiemmasta, sillä viime vuosikymmeninä maailman väkiluku on kasvanut edelleen erittäin nopeasti). Lisäksi Venäjä menetti noin 45 % bruttokansantuotteestaan vuosina 1989-1998. Yksityistäminen ja sokkiterapia johtivat nopeaan deindustrialisaatioon ja BKT:n 40 prosentin laskuun. 1990-luvun lopulta lähtien Venäjän dollarimääräinen BKT ollut verrattavissa Kanadan talouteen. Ostovoimapariteetilla (PPP) mitattuna Venäjä on suurempi, mutta silti pienempi kuin Ranska tai Saksa. Venäjän osuus maailman väestöstä ja BKT:sta on alle 2% ja edelleen laskussa.

Kiinalaiset ovat edenneet kokeillen näiden oppien ja kokemusten pohjalta. He aloittivat markkina- ja hintareformit talouden laita-alueilta, laajentaen niitä kokeiluita, jotka toimivat. Venäjän kohtalo oli toinen. Gorbatšovilla ja hänen hallinnollaan ei ollut missään vaiheessa kokonaisvaltaista suunnitelmaa talouden ongelmien ratkaisemiseksi. Gorbatšovin 1987 talousuudistus johti siihen, että joidenkin yritysten voitot nousivat nopeasti, valtion budjetin rahoituspohja oheni ja eriarvoisuus alkoi lisääntyä. Uudistukset tuhosivat suunnittelujärjestelmän perustan ja johtivat asteittain syvenevään taantumaan. Samaan aikaan musta pörssi kukoisti. Tilannetta pahensi öljyntuotannon väheneminen ja öljyn alhainen hinta. Vuoteen 1991 tultaessa keskusvalta oli menettämässä tai oikeastaan jo menettänyt otteensa talouteen, samalla kun sen maksukykyä alettiin laajalti epäillä.

Länsi oli kääntynyt Margaret Thatcherin ja Ronald Reaganin johdolla vapaamarkkinaoppien tielle. Se tulkitsi kylmän sodan päättymisen ” lännen voitoksi” ja Neuvostoliiton talousvaikeudet osoitukseksi siitä, että vain vapaamarkkinat toimivat. Ajatuksena oli, että Venäjä voitaisiin parantaa sokkiterapialla. 1990-luvun alun talousshokkiterapia – joka merkittävältä osin saneltiin venäläisille mm. lainojen ehtona – perustui tietämättömyyteen venäläisestä yhteiskunnasta.

Ideana oli tuhota vanha, jotta uusi utooppinen markkinajärjestelmä nousisi sen tilalle. Vastoin Jeffrey Sachsin (joka myöhemmin katui neuvojaan) ja muiden ”asiantuntijoiden” odotuksia, sokkiterapia johti katastrofiin, johon sisältyi kaksi hyperinflaatiojaksoa, teollisuustuotannon jyrkkä lasku ja eriarvoisuuden nopea kasvu. Joukko aiemman valtio-omaisuuden hoitajia ja mustan pörssin kauppiaita onnistui kasaamaan itselleen massiivisen varallisuuden, käytännössä ottamalla yksityisesti haltuunsa kollektiivista omaisuutta – heistä tuli ”oligarkkeja”. 1990-luvulla myös järjestäytyneen rikollisuuden valta lisääntyi, ja se osaltaan oli tuottamassa uusia superrikkaita.

Venäjällä Pikettyn epäyhtälö r > g tuli vallitsevaksi todellisuudeksi vain muutamassa vuodessa ja vieläpä erityisen radikaalissa muodossa. 1990-luvulla g oli jyrkästi negatiivinen. Globaalien rahoitusmarkkinoiden nousu ja uusi finansialisaatioaalto ovat mahdollistaneet sen, että 1990-luvulla (tai sen jälkeen) rikastuneet venäläiset oligarkit ovat saattaneet ostaa ja myydä olemassa olevaa omaisuutta nopeiden voittojen toivossa, kytkeytyä suuriin rahoitusvirtoihin ja siirtää varoja rahoitus- ja veroparatiiseihin, mukaan lukien esimerkiksi Geneveen tai Lontoon Cityyn, tai asuntomarkkinoille eri puolille maailmaa. He ovat saaneet omaisuudelleen saman tuottasteen r kuin sijoittajat ja eliitit muuallakin maailmassa. Tämä on hyödyttänyt paitsi oligarkkeja niin myös rahoituskeskuksia ja veroparatiiseja, samalla kun se heikentänyt talouskehitystä Venäjällä.

Venäjällä populistis-nationalistinen, autoritarismiin taipuvainen vastavoima läntiselle liberalismille nousi nopeammin ja voimallisemmin kuin muualla maailmassa. Muutokset nimittäin johtivat tavallisten venäläisten elämänlaadun merkittävään heikkenemiseen. Ne tuottivat massaköyhyyttä, myös koulutettujen ja ammattitaitoisten työntekijöiden keskuudessa. Jo 1990-luvun alussa kolmasosa venäläisistä oli jäänyt köyhyysrajan alapuolelle, 1990-luvun lopussa luku oli jo melkein 40 prosenttia – kun Neuvostoliiton aikoina vain pari prosenttia väestöstä oli kokenut köyhyyttä tässä mielessä (siitä huolimatta, että kulutustavaroita oli vaikea saada jne.).

Kaoottinen 1990-luku tasoitti tietä vastaliikkeelle länsimaiselle (uus)liberalismille. 1990-luvun lopussa useimmat haastattelemani venäläiset asiantuntijat, poliitikot ja ideologit toivoivat vahvaa ja tarvittaessa autoritääristä johtajaa ja valtiokapitalismia – toki jonkinlaisen liberaalin perustuslain

sisällä – joka voisi saada myös oligarkit edes osin aisoihin.[3] He saivat mitä halusivat. Putin pystyi vakauttamaan talouskehitystä myös tekemällä sopimuksen oligarkkien kanssa.

Seuraavia käännekohtia valtioiden vuorovaikutusprosesseissa olivat niin sanotut värivallankumoukset – erityisesti Ukrainan oranssi vallankumous – ja USA:n ja brittien hyökkäys Irakiin vuonna 2003. Ajan myötä ja valtioiden vuorovaikutusprosessien tuloksena Putinin puolueen ideologia on muuttunut yhä enemmän nationalistis-populistiseksi ja autoritääriseksi, samalla kun Putin on tosiasiassa vakiinnuttanut oligarkkien aseman venäläisessä sosiaalisessa todellisuudessa.

Olennaista on, että Venäjän epäpyhä allianssi harvalukuisen eliitin ja massoihin vetoavan populistisen retoriikan välillä on vain muunnelma teemasta, joka on johtanut mm. Brexitiin.

Globaalin turvallisuuden poliittinen talous

2000-luvun alkupuolella alkoi olla selvää, että maailma on nopeasti ajautumassa taannehtivalle kehitysuralle, jonka päässä häämöttää mahdollinen suuronnettomuus. Vuosina 2006-2007 kirjoitin kirjan *The Political Economy of Global Security*, jossa luonnostelin kolme pääskenaariota mahdollisesta ja todennäköisestä tulevaisuudesta 2030- ja 2040-luvuille saakka.

Skenaariossa A valtioiden väliset konfliktit laajenevat vaiheittain. Prosessia leimaavat alueelliset konfliktit ja maailmanlaajuiset liittoutumiset. Prosessiin kuuluu tapahtumia, joiden kuluessa sosiaaliset merkitykset, mentaliteetit, voimat, mekanismit ja instituutiot edelleen muuttuvat. Edellytykset maailmanlaajuiselle sotilaalliselle katastrofille muodostuvat tämän prosessien edetessä.

Skenaariossa B rauhanomaiset ja mahdollisesti demokraattiset maailmantalouden hallinnon uudistukset ovat mahdollisia ilman suurta globaalia katastrofia. Nämä uudistukset lieventävät niitä tendenssejä ja jännitteitä, jotka vievät kohti A-skenaariota, ja ne voivat jopa auttaa muuntamaan niitä. Skenaario C keskittyy hitaampiin prosesseihin (ilmastonmuutos) ja paikallisempiin globaali-katastrofeihin (esim. rajoitettu ydinsota Intian ja Pakistanin välillä). Tässä sivuutan C-skenaariot.

Viimeisen 15 vuoden kehitys on mukaillut pääosin A-skenaariota, mutta on olemassa joitakin merkkejä myös B-skenaarioon viittaavista kehityskuluista, sillä toimijat voivat oppia ongelmista ja kriiseistä. Kuitenkin globaali rahoitusmarkkinakriisi 2008-9 muodosti satulapisteen, joka avasi uuden taannehtivan kehityksen vaiheen, jonka kuluessa nationalistinen populismi on edelleen voimistunut ja monet ristiriidat ja vastakkainasettelut syvenneet. Se myös laukaisi eurokriisin.

Molemmat vaikuttivat negatiivisesti esimerkiksi Ukrainan sosio-ekonomiseen kehitykseen. Konfliktien voimistuminen Ukrainan sisällä ja EuroMaidan 2013-14 olivat osaltaan tulosta talouden laskusta ja EU:n ja IMF:n pyrkimyksestä ajaa vakiintunutta oikeaoppista ”austerity”-ohjelmaa

[3] Neuvostoliiton hajoaminen johti myös identiteettikriisiin paitsi Venäjällä niin myös monessa muussa maassa (monista näistä maista on tullut osa ”länttä” ja sittemmin myös Naton jäseniä). Venäjällä ”lännen voitto” ja 1990-luvun romahdus muodostivat hieman samanlaisen nöyryyttävän kokemuksen kuin Versaillesin rauhansopimus Saksalle 1919. Stefano Guzzini on analysoinut (i) geopolitiikan uutta nousua vastauksena kylmän sodan päättymisen seurauksena syntyneeseen identiteettikriisiin sekä (ii) siitä seuraavaa essentialisoinnin noidankehää ja itse-toteuttavaa ennakointia. Guzzinin selitystä pitää täydentää poliittisen talouden analyysilla – kuten teen tässä lausunnossa – ja huomiolla, että essentialisoivien ja antagonististen ego-alter suhteiden paluu on yleinen ilmiö laajemminkin.

Ukrainaan. Venäjä oli jo vuosia aiemmin turvallistanut länsimielisen vallankumouksen Ukrainassa. Janukovitsin syrjäyttäminen laukaisi sotilaalliset vastatoimenpiteet, joista alkoi sota 2014.

A-skenaarioissa epätasainen kasvu synnyttää diplomaattisia jännitteitä maailmantalouden vakiintuneiden keskusten ja uusien kasvukeskusten välille, samalla kun eriarvoistuminen ja epävarmuuden lisääntyminen vahvistavat nationalismia ja autoritärismiä. Tämä dynamiikka määrittää kehitystä paitsi Venäjällä niin myös esimerkiksi Intiassa, EU:ssa ja USA:ssa. Tiukasti keskinäisriippuvassa maailmantaloudessa mikään suuri kriisi ei ole eristetty.

Epätasaisen ja hallitsemattoman kasvun kontekstissa – samalla kun luonnonvarat ovat niukkoja ja kasvun rajat tulevat vastaan – kilpailulla suurten valtioiden ja ryhmittymien välillä on taipumusta johtaa turvallistamiseen, vihollisen rakentamiseen, uusiin liittoutumiin ja asevarustelukilpailuun. Keskinäisriippuvuuden käyttäminen aseena toisia vastaan laajentaa konfliktia, samalla hajottaen maailmantaloutta. Lännen ennennäkemättömän laajat sanktiot Venäjää vastaan 2022 vievät keskinäisriippuvuuden aseistamisen (”weaponised interdependence”) uudelle tasolle.

Jo pitkään on ollut ennakoitavissa, että Itä-Euroopan ja Etelä-Kiinan meren konfliktit voivat kärjistyä täysimittaiseksi sodaksi, jopa ydinsodaksi. On kontingenttia, että juuri nämä konfliktit ovat nyt maailmanhistorian kannalta ratkaisevassa roolissa. Sen sijaan globaalin poliittisen talouden hajoamistendenssit ja laajenevat konfliktit ovat olleet vallitsevaa todellisuutta jo pitkään.

On olennaista, että monet viime vuosikymmenten kokemukset ovat osoittaneet sotilaallisen voiman tehottomuuden ja sen kalleuden nykyaikaisessa yhteenkietoutuneessa maailmassa. Irakin ja Afganistanin sotaretkien epäonnistumiset ovat tästä paras esimerkki. Venäjällä ei ole mennyt paremmin. Ennen vuotta 2022 Putinin Venäjä on ollut mukana puolessa tusinassa rajoitettuja sotia. Puolet niistä jatkuu matalan intensiteetin konflikteina. Näistä konflikteista on tullut Venäjälle mojova taloudellinen ja poliittinen taakka. Erityisesti vuoden 2014 jälkeen Venäjän talouskasvu on ollut varsin vähäistä, mikä on vaikuttanut hallinnon suosioon.

Toisaalta hallitukset voivat vastata poliittiseen vastarintaan, taloudellisiin vaikeuksiin ja suureen tai lisääntyvään epätasa-arvoon vahvistamalla kansallismielisiä tunteita ja ryhmittämällä joukkoja ”lipun ympärille”, kuten on tapahtunut viime aikoina monissa paikoissa Brasiliasta ja Intiasta Kiinaan ja Turkkiin. Silti Venäjän päätös hyökätä Ukrainaan vaikutti lukuisen asiantuntijoiden näkökulmasta epätodennäköiseltä jo sen taloudellisten ja poliittisten kustannusten vuoksi.

Vastatendenssejä: makrotalousajattelun muutos ja globaali yhteistoiminta

Reaalihistorian kehitys on monimutkaista eikä mikään kehitys vie vain yhteen suuntaan. Monimutkaisuus näkyy esimerkiksi tavassa, jolla Trumpin hallinto kukistui vaaleissa – vaihtoehtona oli demokratian yhä syvempi mureneminen Yhdysvalloissa jo 2020.

Myös EU:n tulevaisuus on jatkuvasti vaakalaudalla nationalistien vastarinnan vuoksi, samalla kun sisäiset uudistukset vaikuttavat melkein mahdottomilta esimerkiksi ns. ”nuukan nelikon” (johon Suomi kuuluu) toiminnan vuoksi. Tässä tilanteessa EU etsii yhtenäisyyttä yhteisestä vihollisesta ja kehittää puolustusyhteistyötä ja ”strategista autonomiaa”. EU on siten osa globaalia geopolitiikkaa.

Vaikka sodassa ei näyttäisi enää olevan juurikaan mitään taloudellista tai muuta mieltä, siihen voidaan kuitenkin ajautua – vähän samaan tapaan kuin I maailmansotaan ”käveltiin unissa”. Vaikka maailmanlaajuinen turvallisuusdynamiikka merkitsee taannehtivaa oppimista ja osittaista paluuta 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun dynamiikkaan (mukana on myös elementtejä 1930-luvulta ja kylmän sodan ajoilta), on näkyvissä joitakin merkkejä myös positiivisesta oppimisesta.

Globaali rahoitusmarkkinakriisi ja eurokriisi opettivat, että 1990-luvun makrotaloudellinen konsensus ei toiminut. Keynesiläinen vastaus vuosien 2008–2009 globaaliin finanssikriisiin saattoi olla lyhytikäinen, mutta epätavanomaisesta rahapolitiikasta on tullut olennainen osa järjestelmää. Covid-19-kriisi vuosina 2020–2022 on syventänyt kuilua makrotalouden oikeaoppisuuden ja nykyisen muotoutumassa olevan politiikan välillä.

Kun keskuspankkien ostamat arvopaperit sisältävät julkista velkaa, tämä politiikka voi edesauttaa elvytystä ja helpottaa julkisen talouden alijäämää tavalla, joka mahdollistaa (myös sotilaallista) keynesiläisyyttä. Valtion taloudellisen roolin odotetaan vahvistuvan pysyvästi.

Lisäksi on enenevässä määrin ymmärretty, että talousnationalistiseen verokilpailuun liittyy ristiriitoja keskinäisriippuvassa maailmantaloudessa. Kansalaisyhteiskunnan toimijat ja kansainväliset järjestöt, kuten OECD, ovat pitäneet veronkiertoa asialistalla 1990-luvulta lähtien. OECD/G20-yritysverosopimus 2021 on esimerkki siirtymisestä ristiriitaisuuksista sosiaaliseen ja poliittiseen muutokseen. Julkisesti lausuttu tavoite on ”päättää globaali yritysverokilpailu kohti pohjaa”. Vaikka sopimus määrittelee vain verokilpailun pohjan ja säännöt sitä sinänsä kumoamatta, on sopimus kuitenkin esimerkki kollektiiviseen toimintaan johtavasta oppimisesta.

On mahdollista, että globaaleista ongelmista, ristiriitaisuuksista ja uhkista oppiminen auttaa synnyttämään liikkeen, joka kykenee muuttamaan maailmantalouden hallintajärjestelmiä. 2020-luvun selkein esimerkki tästä on globaali ilmastoliike. Vaikka akuuteilla kriiseillä ja sodilla on taipumusta syventää taannehtivaa kehitystä, ne voivat myös edistää B-skenaarion toteutumista. Yhteydet eivät ole satunnaisia, vaan riippuvat tarkemmasta kontekstista – ja myös toimijuudesta.

Tarkemmat alaskenaariot edellyttävät sosiaalisten merkitysten, mentaliteettien, voimien, mekanismien ja instituutioiden analyysia. Näissä suhteissa vuoden 2022 tapahtumat vaikuttaisivat olevan ensisijaisesti askel kohti globaalia katastrofia. Autoritäärinen nationalismi ja essentialistiset identiteetit vahvistuvat; turvallistaminen ja militarisaatio etenevät.

Maailmanhistorian tulevien solmukohtien ennakoinnin kannalta on kuitenkin tärkeää, että kollektiivinen oppiminen on saanut aikaan muutoksia makrotalouspolitiikassa ja edesauttanut globaalia yhteistyötä veronkierron, eriarvoisuuden ja yritysvallan torjumiseksi.

Tämä vastavirta (tai toistaiseksi kenties vain jonkinlainen vastapyörre) on edelleen heikko ja vaikka se vahvistuisi, sen vaikutukset ovat hitaita ja toteutuvat ennemminkin historian pidemmän keston kuin tapahtumien tasolla. Samaan aikaan maailma on palannut vaiheeseen, jossa on jälleen kerran ensiarvoisen tärkeää ryhtyä luottamusta lisääviin ja aserajoitustoimenpiteisiin yhä vaarallisemman globaalin turvallisuusdynamiikan hillitsemiseksi. Välitön tavoite on saada sota Ukrainassa loppumaan, mieluiten mahdollisimman pitkälti ETYJ:in periaatteiden pohjalta.

Johtopäätöksiä: mitä pitäisi tehdä?

Vaikka maailma on taas ollut jakautumassa leireihin ja liittoihin, niin elämme kuitenkin monimutkaisessa keskinäisriippuvassa maailmassa, jota määrittävät arvoketjut, päällekkäisyydet eri kansallisten lainkäyttöalueiden välillä, globaalit tiedon ja rahoitusvaihdon verkostot, tehokkaan kokonaiskysynnän globaali muodostuminen, ilmastonmuutos jne. Toistaiseksi toteutetut toimet tämän keskinäisen riippuvuuden asianmukaiseksi hallitsemiseksi ovat täysin riittämättömiä.

Luottamusta lisäävät toimet ja aserajoitusneuvottelut ovat nekin riittämättömiä ylittämään varsinaista ongelmaa. Parhaimmassakin tapauksessa ne auttavat ostamaan aikaa ja luovat tilaa perustavammille muutoksille – sitten kun niiden hetki koittaa. Pidemmän keston historiassa ei kaikki koskaan muutu kerralla. Kun sosiaalista todellisuutta katsotaan merkitysten, mentaliteettien, voimien, mekanismien ja instituutioiden kannalta, niin dramaattistenkien tapahtumien läpi on aina paljon jatkuvuutta. Toisaalta on muutoksia, jotka tarkoittavat osittaista paluuta menneisyyteen.

Analyysini tarkoituksena ei ole passiivisesti ennakoida maailmanhistorian seuraavaa solmukohtaa tai ennustaa tarkalleen mitä (muutoksia vai katastrofi), missä (itäisessä keski-Euroopassa, itä-Aasiassa, Lähi-idässä vai jossain muualla) ja milloin (2022, tällä vuosikymmenellä, 2030-luvulla jne.), vaan edistää kollektiivista oppimistamme varmistaaksemme, että voimme välttää katastrofeja ja mahdollistaa ihmiskunnan jatkumisen, oppimisen ja edistymisen.

Toimijuutta tarvitaan akuuttien kriisien ja sotien hillitsemiseen tai ylittämiseen sekä yhtä lailla – oikeastaan vielä olennaisemmin – pidemmän keston historiaan vaikuttamiseen. Hallituksen selonteko ei auta kummassakaan, pikemminkin päinvastoin. Pelote ja tekniset vastatoimet nähdään ainoana vaihtoehtona tilanteen ratkaisemiseksi. Vastaus Venäjän uhkaan on militarisoida Suomi ja sovittaa yhteen Suomen sotilaallinen toimina muiden maiden kanssa. Lopputulema on, että ”NATO on ainoa yhteinen puolustusjärjestö nähtävissä olevassa tulevaisuudessa”.

Tässä Suomi ajaa itsensä taas kerran eräänlaiseksi ”historian ajopuuksi”.[4] Vaikka oma toimijuus kiellettäisiinkin, Suomen ja Ruotsin päätöksellä liittyä Natoon on maailmanhistoriallista merkitystä. Ongelmana ei ole vain se, että Suomen Nato-jäsenyys uhkaa entisestään laajentaa Nato/Venäjä-konfliktia, millä voi tietysti olla suoria seurauksia Suomelle itselleen. Ongelmana on myös se, että Suomen Nato-jäsenyys on osa prosessia, jossa maailma jakautuu yhä enemmän kahteen leiriin.

Naton ja Venäjän välisen konfliktin laajeneminen jatkuu ja Suomi on yksi pala palapelissä. Polun päässä häämöttää ydinsodan mahdollisuus. Vaikka näin ei tapahtuisi nyt tai vielä lähivuosina, tällaiset tapahtumat kuuluvat A-skenaarion mukaiseen kehitykseen kohti suuronnettomuutta.

Olemme vuosikymmenten ajan nähneet taantuvaa kehitystä, joka on itse asiassa vienyt meidät kohti sellaista maailmaa, jonka dynamiikka muistuttaa yhtäältä kautta 1870-1914, toisaalta 1930-lukua. Ongelmana on, kuinka päästä takaisin tulevaisuuteen ja ratkaisemaan 2000-luvun globaaleja ongelmia ilmastonmuutoksesta maailmantalouden hallintaan, erityisesti luomalla nykyistä vahvempia, asianmukaisempia ja demokraattisempia yhteisinstituutioita?

[4] Ajopuuteoria syntyi 1945-46 perustelemaan ajatusta, että Suomen poliittinen johto ei ollut itse aktiivinen toimija prosessissa, jossa Suomi liittoutui Saksan kanssa ja osallistui operaatio Barbarossaan ja sotaan Neuvostoliittoa vastaan.

Sotilaallisesti liittoutumaton EU-Suomi voisi olla näissä asioissa aktiivinen. Suomi voisi ajaa tarvittavia muutoksia niin EU:n kautta kuin osana erilaisia halukkaiden maiden ryhmittymiä. Itse asiassa maailma tarvitsisi uuden sitoutumattomien maiden liikkeen tai jotain vastaavaa vastustaakseen niitä tendenssejä, jotka nyt polarisoivat maailmaa.

Tämän lausunnon puitteissa ei ole mahdollista yksilöidä tarvittavia uudistusehdotuksia koskien esimerkiksi maailmantalouden tai ilmastonmuutoksen hallintaa, mutta kirjallisuusluettelosta löytyy lisätietoa. Toivon, että lausuntoni auttaa avaamaan keskustelua turvallisuusympäristön muutoksista talousnäkökulmasta kohti laajempia eurooppalaisia ja globaaleja näkökulmia.

Kunnioittaen, Helsingissä 25.4.2022

Heikki Patomäki
Maailmanpolitiikan ja globaalin poliittisen talouden professori
Helsingin yliopisto
(The Helsinki Centre for Global Political Economy: https://www2.helsinki.fi/en/networks/global-political-economy)

Kirjallisuutta

A. Tapahtuneen kehityksen selittäminen ja skenaariot

Duggan, Marie Christine (2013) “Taking Back Globalization: A China-United States Counterfactual Using Keynes’s 1941 International Clearing Union”. *Review of Radical Political Economics* (45):4, ss. 508-516.

Forsberg, Tuomas ja Patomäki, Heikki (2022) “Ukrainan sota: dialogi historian kontrafaktuaaleista ja tulevaisuuden mahdollisuuksista”, *Kosmopolis* (52):1, ss. 64-103. Avoin julkaisu: https://journal.fi/kosmopolis/article/view/115816.

Guzzini, Stefano (toim.) (2012) *The Return of Geopolitics in Europe? Social Mechanisms and Foreign Policy Identity Crises*. Cambridge: Cambridge University Press.

Harvey, David (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Patomäki, Heikki (2008) *The Political Economy of Global Security. War, Future Crises and Changes in Global Governance*. Lontoo: Routledge.

Patomäki, Heikki (2018) *Disintegrative Tendencies in Global Political Economy: Exits and Conflicts*. Lontoo: Routledge. Avoin julkaisu: https://www.routledge.com/Disintegrative-Tendencies-in-Global-Political-Economy-Exits-and-Conflicts/Patomaki/p/book/9780367357573.

Patomäki, Heikki (2021) "Neoliberalism and Nationalist-Authoritarian Populism: Explaining Their Constitutive and Causal Connections". *Protosociology. An International Journal of Interdisciplinary Research* (37), ss.101-51.

Patomäki, Heikki (2022) *The Three Fields of Global Political Economy*. Lontoo: Routledge.

Piketty, Thomas (2014) *Capital in the Twenty-First Century*. Kääntä. A.Goldhammer. Cambridge, MA: The Belknap Press (of Harvard University Press).

Weber, Isabella (2021) *How China Escaped Shock Therapy. The Market Reform Debate*. Lontoo: Routledge.

B. Tulevaisuuden positiivisia mahdollisuuksia

Gallagher, Kevin P. ja Kozul-Wright, Richard (2022) *The Case for a New Bretton Woods*. Cambridge: Polity Press.

Kotilainen, Konsta (2022) "Towards an International Clearing Union (at Last)? Normative Underpinnings and Elements of Institutional Design". Helsinki Centre for Global Political Economy Working Paper, 06/2022. Helsinki: University of Helsinki, avoin julkaisu: https://www2.helsinki.fi/en/networks/global-political-economy/working-paper-62022.

Morgan, Jamie ja Patomäki, Heikki (2021) "Planetary Good Governance after the Paris Agreement: The Case for a Global Greenhouse Gas Tax". *Journal of Environmental Management*, (292): August, doi: https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112753.

Patomäki, Heikki (2019) "Emancipation from Violence through Global Law and Institutions: A Post-Deutschian Perspective". Teoksessa J.Kustermans, T.Sauer, D.Lootens ja B.Segaert (toim.) *Pacifism's Appeal. Ethos, History, Politics*. Lontoo: Palgrave MacMillan.

Patomäki, Heikki (2022) *The Three Fields of Global Political Economy*. Lontoo: Routledge.

Wahlsten, Johan (2020) "To Assemble Society Anew? The Political Economy of Contemporary Initiatives of Socio-Ecological Transformation". Helsinki Centre for Global Political Economy Working Paper, 02/2020 Helsinki: University of Helsinki, avoin julkaisu: https://www2.helsinki.fi/en/networks/global-political-economy/working-paper-22020.